

С. В. Кульчицький

Диктатура пролетаріату

ДИКТАТУРА ПРОЛЕТАРІАТУ Ідею «Д. п.» вперше висунули 1848 в абстракт. формі К. Маркс і Ф. Енгельс у «Маніфесті Комуністичної партії», однак європ. соціал-демократія не прийняла її з двох причин. По-перше, вона залишалася річчю у собі: диктатуру може здійснювати тільки політ. сила, яка має організац. структуру, а не більш-менш аморфна частина суспільства (М. Бакунін з цього приводу зауважив, що весь клас не може всістися в урядове крісло); по-друге, європ. соціал-демократія не прагнула Д. п. у розумінні встановлення неконтрольов. суспільством правління пролетар. партії. Успішно налагоджуючи співробітництво праці й капіталу, соціал-демократи намагалися шляхом соц. реформ забезпечити становлення [громадянського суспільства](#). Жодна з партій II Інтернаціоналу не мала у своїй програмі гасла «Д. п.». Натомість В. Ленін домігся прийняття Другим з'їздом РСДРП (липень–серпень 1903) парт. програми, що складалася з двох частин: програми-мінімум і програми-максимум. Перша визначала найближчі завдання партії у бурж.-демократ. революції; друга – окреслювала завдання на кінц. мету: соціаліст. революцію і встановлення Д. п., під якою більшов. вожді розуміли диктатуру влас. партії, хоча намагалися не вживати термін «диктатура комуніст. партії» (у творах В. Леніна він зустрічається лише один раз). Альтернатива «диктатура буржуазії або Д. п.» виявилася зручною для ідеол. обґрунтування захоплення цілковитої політ. влади. Поділ революції 1917 на бурж. і пролетар. (соціаліст.) В. Ленін запровадив для виправдання захоплення влади своєю партією, яка, на його думку, була єдиною політ. силою в Росії, що представляла інтереси робітн. класу (хоча представників робітництва у партіях меншовиків та есерів було значно більше, ніж у більшовиків). Цей поділ став звичним для більшов. партії ще до жовтн. перевороту, оголошеного окремою революцією. Аналізуючи минулі події і свою роль у них, Л. Троцький у вересні 1924 з подивом зазначав, що меншовики та есери розглядали Лютн. революцію 1917 не як бурж. і щабель до соціаліст., а як певну демократ. самоцінність (вони захищали не панування того чи ін. класу, а революцію і демократію).

Хоча поняття «диктатури» полісемантичне, у більшовиків цей термін завжди мав чітко окреслений зміст. У рад. історіографії під диктатурою розуміли нічим не обмежену владу, що спирається безпосередньо на насильство. Відразу після приїзду в рев. Петроград (нині

С.-Петербург) В. Ленін звернувся до своєї партії 16 квітня 1917 з документом «Про завдання пролетаріату в даній революції» («Квітневі тези»), в якому заявив про необхідність переходити від бурж. революції до соціалістичної. Формою такого переходу він вважав захоплення влади радами робітн. депутатів і створення респ. рад робітн., батрац. й селян. депутатів. РСДРП(б) повинна була перейти до програми-максимум і змінити власну назву: з соціал-демократ. партії стати комуністичною. Програма дій по завоюванню влади передбачала проникнення у ради, витіснення з них представників конкурент. партій, захоплення контролю над радами та перетворення їх в органи держ. влади. В. Ленін вважав визначал. вплив у радах меншовиків і есерів тимчас. явищем, оскільки заклики більшовиків до націоналізації (одержавлення) всіх засобів виробництва та будівництва «держави-комуни» знаходили широку підтримку серед пролетаризов. прошарків населення. Гасло «Вся влада радам!» виявилось тотожним встановленню диктатури комуніст. партії (В. Ленін називав рад. владу організац. формою Д. п.). Щоб зберегти контроль над радами, необхідними для здійснення комуніст. соц.-екон. перетворень, більшовики повинні були позбавити насел. можливості відкликати з рад представників партій, програма яких переставала подобатися, шляхом ліквідації усіх політ. партій, окрім тієї, яка ставала держ., і взяття вибор. процесу під жорсткий контроль. З цією метою у грудні 1917 створ. ВЧК – силовий орган з функціями політ. поліції.

Перша Конституція РСФРР, затв. 5-м Всерос. з'їздом рад 10 липня 1918, починалася з декларації про встановлення диктатури міського та сільс. пролетаріату і біднішого селянства у вигляді рад. влади для повного придушення буржуазії, знищення експлуатації людини людиною і запровадження соціалізму, при якому не буде поділу на класи та держ. влади. У першій Конституції УСРР, затв. 3-м Всеукр. з'їздом рад 10 березня 1919, новий варіант завдань влади поданий більш розгорнуто, з детальнішим визначенням запланов. перетворень. Співставлення текстів конституцій свідчить про відсутність у більшовиків чіткого розуміння суті розпочатого навесні 1918 комуніст. експерименту: у рос. йшлося про те, що вже на стадії соціалізму (котрий розуміли як першу фазу комунізму) не буде поділу на класи і держ. влади; в укр. спочатку прогнозувалося зникнення диктатури, а після остаточ. оформлення майбут. комуніст. ладу – і держави. У конституціях РСФРР, УСРР, СРСР (затв. 2-м з'їздом рад СРСР 31 січня 1924) РКП(б) як держ. партія не згадувалась, оскільки використання понять «партія» і «диктатура» в одному контексті підштовхувало до вжиття небажаного терміна «диктатура комуніст. партії». У квітні 1923 в доповіді про політ. діяльність ЦК на 12-му з'їзді РКП(б) Г. Зінов'єв визнав наявність диктатури партії (вона згадана і у резолюції з'їзду), натомість 1924 Й. Сталін назвав вираз «диктатура партії» нісенітницею і додав, що у резолюції він з'явився через недогляд. У листі до політбюро ЦК РКП(б) від 6 червня 1926 Л. Троцький погоджувався з тим, щоб не вживати термін «диктатура комуніст. партії» офіційно, але вважав його цілком прийнятним. У перших рад. конституціях термін «Д. п.» ототожнювався з рад. владою (Конституція РСФРР 1918) або з

укр. рад. державою (Конституція УСРР 1919). Оскільки диктатура, як стверджували більшовики, спрямовувалась виключно проти експлуататор. класів, вона могла існувати тільки у рамках перехід. періоду від капіталізму до соціалізму. Конституція 1936 оголошена конституцією соціалізму, що переміг, тому термін «Д. п.» у її тексті відсутній, натомість з'явилася згадка про ВКП(б). При цьому функції держ. партії не розкривалися, оскільки ВКП(б) згадана не серед органів держ. влади та упр., а у ст. 126 розділу «Основні права і обов'язки громадян», яка регламентувала право громадян СРСР об'єднуватися у громад. організації: профспілки, кооперативи, молодіжні, спорт. й оборонні організації, а також культурні, тех. і наук. товариства.

Здійснюючи не відображену в конституціях диктатуру комуніст. партії, більшов. вожді, як правило, обмежувалися політ. керівництвом, кадровою політикою, агітацією та пропагандою. Структури управлін. характеру на основі парт. органів створювали лише у винятково кризових ситуаціях (політвідділи МТС у 1933–34 та Держ. комітет оборони у 1941–45). Міжнар. питання і держ. безпека також перебували у віданні рад. органів влади, але прямо підпорядковувалися вищим ешелонам апарату держ. партії. У повоєнні десятиліття у парт. комітетах створ. спеціалізов. відділи із керівництва окремими галузями промисловості або с. господарства (залежно від екон. специфіки регіону, але без скасування відповід. структур по лінії рад. органів). Диктатура комуніст. партії ліквідована у ході конституц. реформи 1988.

Рекомендована література

1. Ленинское учение о диктатуре пролетариата. Москва, 1970;
2. Ленін В. І. Повне зібрання творів. Т. 34, 41. К., 1973–74;
3. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. Т. 2. К., 1979;
4. Архив Троцкого. Т. 1. Москва, 1990;
5. Троцкий Л. Д. К истории русской революции. Москва, 1990.

Бібліографічний опис:

Диктатура пролетаріату / С. В. Кульчицький // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2007. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-24279>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).